

HÁTRALÉKOK ÉS SZEGÉNYSÉGI KOCKÁZAT – A HÁTRALÉKOK ELŐFORDULÁSÁT MEGHATÁROZÓ TÁRSADALMI TÉNYEZŐK ELEMZÉSE

HEGEDÜS JÓZSEF – KATONA NÓRA

Absztrakt

A tanulmány a KSH 2015-ös felvételének segítségével a hátralékosság kialakulását elemzi, amelyet a szegénységi kockázat egyfajta indikátorának tekinthetünk. A problémát egy egyszerű ok-okozati modell segítségével elemezzük, amelynek főbb változói a társadalmi osztályhelyzet, a települési pozíció, a lakáspozíció és a demográfiai viszonyok. A modell a társadalmi osztályhelyzetből indul ki, és több változót, illetve a survey-ben meghatározott indikátorait csatolja be lépésről lépésre a logisztikus regresszió elemzésébe. A vizsgálat kimutatta, hogy melyek azok az élethelyzetek, amelyekben a hátralék valószínűsége (a szegénységi kockázat esélye) kiugróan magas, ami egyúttal a jóléti rendszer és a lakásrendszer hiányosságaira, kritikus pontjaira is utal.

Kulcsszavak: társadalmi egyenlőtlenségek, lakásköltségek megfizethetősége, hátralékok, szegénységi kockázat

Bevezetés – az elemzés elméleti keretei

A hátralék olyan társadalmi jelenség, amely egy háztartás költségvetésében az egyensúly megbomlására utal. Azt jelenti, hogy egy háztartás bevételei egy adott időszakban nem fedezik a kiadásait, azaz a háztartás költségvetési egyensúlya felbomlik, ami a szegénység kockázatát növeli. Nem véletlen, hogy a társadalmi egyenlőtlenségekkel, szegénységgel foglalkozó hazai irodalom már nagyon régen felfigyelt erre a problémára, de kevés olyan elemzéssel találkozhatunk, amely mélységében, kvantitatív módszerekkel elemzett volna a hátralékosság kialakulását befolyásoló társadalmi tényezőket (Győri–Gábor, 1990; Győri, 1995; Győri–Tausz, 1999; Hegedüs, 2006; Hegedüs–Somogyi, 2018; Misetics, 2019; Ferge–Darvas, 2011; Habitat for Humanity, 2014–2018; Bajomi–Pinkasz, 2018; TÁRKI, 2002, 2004).¹

¹ – E tanulmányhoz hasonlóan, egyszerűbb elméleti háttérrel már megkíséreltük magyarázni a hátralékosság főbb tényezőit (Eszényi et al., 2009).

A kutatás elméleti kiindulópontja két alapállításban foglalható össze:

1. A hátralekosság mögött szisztematikus társadalmi tényezők vannak. Az egyéni okok (feledékenység, hanyagság stb.) „véletlenszerűen” oszlanak el a háztartások között, de jelen vannak a jelenségben. A kutatás a szisztematikus okokra koncentrál, az egyéni okok feltárása egy kvalitatív kutatás keretében képzelhető el. Emiatt beszélünk a hátralekosság valószínűségét meghatározó tényezőkről.

2. A hátralekosság három „szereplő” (a jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségeket módosító jóléti rendszer, a különböző szolgáltatásokat és pénzügyi forrásokat nyújtó szervezetek és a háztartások) interakciójának az eredménye. A hátralekosság adott időpontra vonatkozó tényei mögött hosszabb alkalmazkodási folyamat van, amely szolgálatonként és társadalmi csoportonként eltérő mintát követhet. Elemzésünk egy pillanatnyi állapotra koncentrál, de ez nem feleltetheti el azt a tényt, hogy több szereplő közötti alkalmazkodási folyamat eredményéről van szó. (Gondoljunk itt a hátralek következményeinek szolgálatonkénti eltéréseire, a szociális, köztük a hátralek kezelésére irányuló programok háztartásokat befolyásoló tényezőire stb.)

Ebben a tanulmányban a KSH 2015-ben készült lakásfelmérésének adatait felhasználva (KSH, 2016) a hátralekosság valószínűségének alternatív magyarázatait teszteljük, egyszerű statisztikai módszerekkel és a többváltozós logisztikus regresszió módszerével. Kiindulópontunk a hátralekosság okainak kapcsolatait leíró modell (1. ábra).

A háztartások hátralekosságát elsősorban *társadalmi osztálypozíciójuk* magyarázza. A jobb társadalmi pozícióban levő háztartások értelemszerűen kisebb valószínűséggel lesznek hátralekosságosok, míg a társadalom legalsó osztálya jelentősen nagyobb valószínűséggel kerülhet olyan élethelyzetbe, amikor a bevételei és kiadási szükségletei közötti egyensúly felborul.

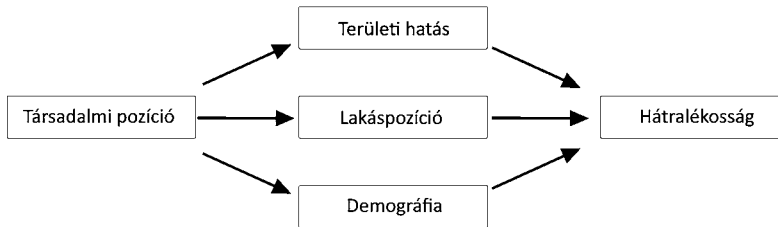
A társadalmi osztálypozíció mellett a *területi hatás* sem kerülhető meg. A társadalmi egyenlőtlenségek térben is megjelennek, emiatt a háztartások Magyarország régióin (és/vagy településtípusain) belüli pozíciója befolyásolja a hátralekosság valószínűségét. A kérdés az, hogy a területi hatás csupán közvetíti az osztálypozíció különbségeit, vagy létezik önállóan is, és (más mechanizmusok révén is) befolyásolja ezeket a valószínűségeket.

Feltételezésünk szerint az adott területi és társadalmi pozíció által meghatározott élethelyzetet tovább módosítja a háztartás *lakáspiacra elfoglalt helyzete*. Lakáspozíción a háztartás lakáspiaci pozícióját értjük, tehát hogy az érintett tulajdonosként vagy bérlőként lakik-e a lakásában.

A lakáspozíció mellett a háztartásokban élők *családi állapota, háztartásszerkezete, életkora (élethelyzete)* is hatással van a háztartások költségvetésüket kezelő stratégiájára. Például egy gyermekes háztartás számára a gyermekek többletkiadásokat jelentenek, ami alacsonyabb társadalmi osztálypozícióban levő háztartások esetében könnyebben megbonthatja a bevétel és a kiadás között feszülő egyensúlyt, aminek következtében nagyobb a háztartás hátralekosságának valószínűsége.

A magyarázó modell építéséhez a logisztikus regressziót alkalmaztuk. A logisztikus regresszió módszere alkalmas arra, hogy kezelje azt a tényt, hogy a hátralekosság valószínűségét

magyarázó változók nem függetlenek egymástól. Először operacionalizáltuk a hátralékosság indikátorait és a magyarázó változókat, majd megnéztük ezek egymáshoz való viszonyát. A változókat először külön-külön, majd valamennyit egyszerre vontuk be a hátralékosságot magyarázó logisztikus regressziós modellbe.



1. ábra: A hátralékosság kialakulásának magyarázó elméleti modellje

Forrás: Saját szerkesztés

A modell változóinak operacionalizálása

Függő változó: a hátralékosság definíciója

A 2015. évi lakásfelmérés (KSH, 2016) jelentése szerint a háztartások 15%-a (nagyságrendileg 575 ezer háztartásról beszélhetünk) maradt el legalább egyszer a lakbér, a hiteltörlesztő részlet, a közüzemi díjak vagy a közös költség fizetésével a kérdezést megelőző tizenkét hónapban. A megkérdezettek 3,8%-ának két-három vagy négyféle tartozása volt a kérdezést megelőző egy évben. A KSH életkörülményekre vonatkozó adatfelvétele szerint 2012-ben 26,2, 2013-ban 24,9, 2015-ben 19,0, 2016-ban 15,7, 2017-ben 12,8%-nak volt hiteltörlesztéssel vagy lakással kapcsolatos fizetési hátraléka (KSH, 2014, 2016, 2017, 2018).

	Összes hátralék		Lakbér		Lakáshitel		Közüzemi díj		Közös költség	
	%	N (a háztartások száma)	%	N (a háztartások száma)	%	N (a háztartások száma)	%	N (a háztartások száma)	%	N (a háztartások száma)
Nincs	85,3	8343	81,9	584	89,6	1187	86,4	8453	93,6	3094
Van	14,7	1440	18,1	129	10,4	138	13,6	1330	6,4	213
Összesen	100,0	9783	100,0	713	100,0	1325	100,0	9783	100,0	3307
Háztartások országosan becslült száma	575 000		77 000		59 741		522 172		112 174	

1. táblázat: A hátralékosság számokban (2015)

Forrás: KSH, 2016

A KSH 2015. évi lakásfelmérése az alábbi négy költségben mérte a hátralékosságot: lakáshitel, bérleti díj, közüzemi díj, közös költség. Akkor tekintettünk egy háztartást hátralékosnak, ha e négy költség legalább egyikében keletkezett tartozása a kérdezést megelőző tizenkét hónapban.

Független változók: társadalmi pozíció, területi dimenzió, lakáshelyzet és demográfia

A tanulmányban a háztartások gazdálkodási egyensúlyának felbomlását, ennek társadalmi meghatározottságát elemezzük. Lakáspolitikai összefüggésekre koncentráló korábbi kutatásainkban (Hegedüs–Somogyi, 2018; Hegedüs et al., 2018) olyan osztályváltozót alkalmaztunk, amellyel a nyugdíjasokat külön kategóriaként kezeltük. Ebben a tanulmányban azonban az életkort és az élethelyzetet (családi állapot, életciklus stb.) önálló tényezőként kezeljük, így helyesebbnek találtuk, ha visszatérünk a társadalmi pozíció hazai irodalomban alkalmazott definíciójához (Kolosi–Róbert, 2004, és lásd a függelékét).

Ezek alapján az alábbi pozíciókat különböztettük meg:

- *felső osztály*: felső vezetők, értelmiségiek és a társadalmi státusz 10–6. decilisébe tartozó alsó értelmiségiek;
- *középosztály*: a társadalmi státusz változó 5–1. decilisébe tartozó alsó értelmiségiek, az egyéb technikus, irodai, kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak és a kisfoglalkoztatottak, önálló vállalkozók;
- *munkásosztály*: szakképzett ipari foglalkozásúak és a társadalmi státusz változó 10–4. decilisébe tartozó betanított vagy egyszerű munkát végzők;
- *alsó osztály*: a társadalmi státusz változó 3–1. decilisébe tartozó betanított vagy egyszerű munkát végzők.²

A területi pozíciót két változó, a régió és a településtípus mentén mértük. A háztartás lakásrendszeren belüli pozícióját a tulajdonviszonyok és a lakáshitelteher kombinációjaként operacionalizáltuk, így négy kategóriával dolgoztunk: tulajdonos által lakott lakás hitel nélkül, tulajdonos által lakott lakás hitellel, magánbérlet és önkormányzati lakásbérlet. A demográfiai változók közül az életciklust (egyedülálló, pár gyermek nélkül, pár gyermekkel, egyedülálló szülő, gyermekes család más személlyel, egyéb) és az életkort emeltük ki.

Már az egydimenziós eloszlások is sejtetik a hátralekosság mögötti társadalmi egyenlőtlenségek nagyságrendjét és irányát. A társadalmi pozíció kategóriáin lefelé haladva nő a hátralekos háztartások aránya. A felső és a középosztályba tartozó hátralekos háztartások (felső osztály: 4,6%, középosztály: 12,0%) közötti nagyságrendi eltérés arra enged következtetni, hogy a két társadalmi pozíció között jelentős különbség van. A középosztály (12,0%) és a munkásosztály (14,5%) között csaknem megegyezik a hátralekos háztartások aránya. Itt inkább az a kérdés merül fel, hogy ez a kis különbség valamilyen szisztematikus oksági mechanizmusnak a következménye-e, vagy az itt

2 – A háztartás társadalmi pozíciójából következtethetünk a jövedelmi helyzetre is. A felső osztálynak mindössze 12,4%-a tartozik az alsó öt jövedelmi decilisbe, ezzel szemben a legfelső ekvivalens jövedelmi decilisbe a 31,5%-a. A középosztály közel 50%-a tartozik az alsó öt ekvivalens jövedelmi decilisbe, míg a felső osztályhoz képest töredékük (7,3%) a legfelső tizedbe. A munkásosztály 56,4%-a van az alsó öt ekvivalens jövedelmi decilisben, és a középosztályhoz képest még kevesebb, mindössze 3,5%-a tartozik a legfelső decilisbe. Az alsó osztályú háztartások 91,7%-a sorolható az ekvivalens jövedelmi tizedek alsó öt csoportjába, és elenyésző, 0,3%-uk a legfelső tizedbe.

definiált két osztály közötti eltérés csak véletlen, tehát tulajdonképpen hasonlítanak a hátralékos-ság tekintetében. Az alsó osztályba sorolt háztartások között 34,6% a hátralékosok aránya, ami a középosztályhoz és a munkásosztályhoz képest ismét hatalmas különbséget jelent.

A hátralékos-ság valószínűségét a területi pozíció is befolyásolja, többé-kevésbé abba az irányba, ahogyan a társadalmi pozíciók különbségei térben is megjelennek. A hátrányos helyzetű régiókban (Észak-Magyarország, Észak-Alföld) nagyobb a valószínűsége a hátralékoknak (18,8%, 19,4%), a várostípusokon belül pedig az urbanizáltság fokának csökkenésével (Budapest – megyeszékhely – város – község) nő a hátralékos családok aránya 11,6% és 18,0% között.

Kutatások igazolják, hogy a lakáshoz való jogcím és a hitelfelvétel tényének kombinációja jó magyarázó változó (Hegedüs–Somogyi, 2018). A lakás jogcímbeli pozícióját nagyon sokszor a családi háttér különbségei magyarázzák: rendszerint azok kényszerülnek magánbérletbe, akiknek a szülei nem voltak képesek komoly segítséget nyújtani a lakásvásárláshoz, és az elemzésbe bevett változók nem hozzák ezt az összefüggést. A magánbérlet esetében tehát a nagyon magas lakbér önmagában lehet kockázati tényező, amely befolyásolja a hátralékos-ság valószínűségét. Az egyszerű egydimenziós eloszlás jól mutatja, hogy két lakáspozícióban válik kritikussá a hátralékos háztartások aránya. A hitellel rendelkező tulajdonosok 25,1%-a és az önkormányzati bérletben élők 37,2%-a mondta azt, hogy volt valamilyen hátraléka a kért összeg megelőző tizenkét hónapban.³

A demográfiai változók közül a háztartások szerkezete (például egyedülálló-e, van-e gyermek a háztartásban stb.) tűnt olyan indikátornak, amely a hátralékos-ság kialakulásának valószínűségét magyarázhatja. A háztartás strukturális helyzete és élethelyzete együttesen jelöli ki a háztartás költségeinek, gazdálkodásának mozgásterét, amelynek feltételezésünk szerint szerepe lehet a hátralékos-ság kialakulásában. Ezt támasztja alá, hogy az egyedülálló szülő és a gyermekes család más személlyel háztartástípusok között nagy arányban (31,7%, illetve 30,2%) vannak hátralékosok. A másik fontos demográfiai változó, a családfő életkora önmagában is módosítja a hátralékok valószínűségét. A hatvanöt év feletti háztartások között sokkal kisebb arányban vannak hátralékosok.⁴

3 – Egyéb kategória nélkül (KSH, 2018, a *Miben élünk?* tanulmány 6. lábjegyzete)

4 – Ezt egy korábbi tanulmányban így magyaráztuk: „Az idősebbek jellemzőbben komforthiányosabb lakásban és rosszabb környezetben élnek. Az idősebbek jelentősen alulreprezentáltak a hátralékos-ságot illetően: kicsi lehet a jövedelmük, de a kiadásai is, ami ellentmond annak, hogy inkább ez a csoport él a magas rezsiköltségű, pl. távhővel fűtött, rosszabb minőségű lakásokban, ráadásul egyedül vagy párban. Feltételezhető, hogy ők inkább visszafogják egyéb fogyasztásaikat, csak hogy befizethessék a közüzemi számlákat. Körükben kevesebben látják rossznak a megfizethetőségi helyzetüket” (Eszényi et al., 2009: 18).

Magyarázó változók	Magyarázó változók	Kategóriák	Van hátraléka (%)	Hátralékos háztartások száma (ezer)	Az összes háztartás száma (ezer)
Társadalmi osztálypozíció	Társadalmi osztálypozíció	Felső osztály	4,6	37	812
		Középosztály	12,0	138	1150
		Munkásosztály	14,5	181	1250
		Alsó osztály	34,6	190	548
Területi hatás	Régió	Közép-Magyarország	13,4	174	1300
		Közép-Dunántúl	12,4	50	406
		Nyugat-Dunántúl	8,7	32	365
		Dél-Dunántúl	16,1	55	340
		Észak-Magyarország	18,8	78	417
		Észak-Alföld	19,4	102	525
		Dél-Alföld	16,5	84	510
	Településtípus	Budapest	11,6	99	852
		Megyeszékhely	12,8	92	718
		Város	15,9	204	1290
Lakáspozíció	Lakáspozíció	Község	18,0	181	1000
		Tulajdonos hitel nélkül	11,7	332	2850
		Tulajdonos hitellel	25,1	140	559
		Magánbérlet	17,6	60	339
Demográfiai jellemzők	Élethelyzet	Önkormányzati bérlet	37,2	43	116
		Egyedülálló	10,8	110	1020
		Pár gyermek nélkül	8,2	74	901
		Pár gyermekkel	17,7	147	830
		Egyedülálló szülő	31,7	58	182
		Gyermekek család más személyrel	30,2	92	303
	Életkor	Egyéb	15,1	95	626
		30 évnél fiatalabb háztartásfő	16,7	35	210
		30–44 éves háztartásfő	19,4	184	952
		45–64 éves háztartásfő	18,1	283	1560
		65+ éves háztartásfő	6,4	73	1140

2. táblázat: A hátralékos háztartások százalékos megoszlása a hátralékosságot magyarázó változók szerint

Forrás: KSH, 2016 (a KSH által készített súlyokkal felszorozva becsültük meg a hátralékos háztartások arányát)

Logisztikus regressziós modellek

A logisztikus regressziós modellek a független változók együttes hatását kívánják mérni a tanulmány elején vázolt ok-okozati logika mentén. Első lépésként egydimenziós modelleket futtattunk le, amelyek egy-egy változó hatását mérik a hátralékosság valószínűségére. Ezek a modellek csak annyiban különböznek az egydimenziós várható értékektől (2. táblázat), hogy nemcsak a valószínűség várható értékét mérik, hanem azt is, hogy az adott kategóriába tartozó háztartások a referenciacsoporthoz képest milyen eséllyel lesznek hátralékosok. Ha az érték egynél kisebb, akkor a referenciacsoportnál kisebb eséllyel, ha az érték egynél nagyobb, akkor a referenciacsoportnál nagyobb valószínűséggel.

Egydimenziós modellek

A négy egyszerű (1–4.) modell után a társadalmi változó mellé bevonjuk a területi, a lakáspozíció és a demográfiai változókat, így további három modellt hozunk létre (5–7.). Egy-egy modell magyarázóerejét a Nagelkerke R négyzet méri, amely – leegyszerűsítve – azt mondja meg, hogy a varianciának hány százalékát magyarázzák a változók. A modellek bővítésekor nem az egyes változók magyarázóerejét, hanem az elmélet logikáját követtük. Azoknak a modelleknek, amelyekben a magyarázó változókkal külön-külön magyaráztuk a hátralékosság esélyét, viszonylag alacsony a magyarázóerejük: Nagelkerke R értékük nem haladta meg a 9%-ot. Azonban azoknak a modelleknek, amelyekbe újabb magyarázó változókat vonunk be, növekszik a mutatóértékük, javul a magyarázóerejük. Az összes bevont változót tartalmazó modell esetén a Nagelkerke R négyzet értéke 17% körül mozog.

A társadalmi osztálypozíció egyértelműen meghatározza a hátralékosság valószínűségét. Minél alacsonyabb osztályban van egy háztartás a hierarchikus társadalomszerkezetben, annál nagyobb a valószínűsége, hogy elmarad legalább egy típusú lakhatási költség fizetésével. Egy felső középosztályba tartozó háztartáshoz képest egy középosztályi háztartásnak 1,7-szer, egy munkásosztálybeli háztartásnak 2,11-szor, egy alsó osztálybeli háztartásnak pedig 6,6-szer akora esélye van az elmaradásra a költségek fizetésével (1. modell).

A területi helyzet is fontos tényező. A Nyugat-Magyarországon élő háztartásoknak kisebb esélyük van hátralékosá válni a Közép-Magyarország régióban élő háztartásokhoz képest, azonban a Kelet-Magyarország régióban élő háztartásoknak (főleg Észak-Magyarország és Dél-Alföld településein) sokkal nagyobb esélyük van erre. A településtípus esetében is kirajzolódik egy jól látható tendencia: a községekben élő háztartások 1,67-szer nagyobb eséllyel maradnak el a lakhatási költségek befizetésével, mint a Budapesten élő háztartások (2. modell).

A lakáspozíció már nem ennyire egyértelmű. Egy hitel nélküli tulajdonos háztartáshoz képest egy magánbérletben élő háztartás számára „csak” 1,7-szer nagyobb esélye van annak, hogy lakásköltségeit illetően hátraléka keletkezzen. A hitellel rendelkező tulajdonosoknak 2,5-szer

nagyobb esélyük van a hitel nélküli tulajdonosokhoz képest legalább egyféle költséggel elmaradni. Az önkormányzati bérlakásban élők pedig 4,5-szer nagyobb eséllyel kerülnek hátralekos helyzetbe, mint a hitel nélküli tulajdonosok (3. modell).

A demográfiai változók esetében látható, hogy a gyermeket vállaló párok a gyermek nélküli párokhoz képest 2,41-szeres eséllyel lesznek hátralekosok. A gyermekeket nevelő egyedülálló háztartások még ennél is nagyobb kockázatnak vannak kitéve: a pár háztartásokhoz képest 4,19-szeres eséllyel maradnak el valamilyen lakhatási kiadásuk fizetésével. Összességében az rajzolódik ki, hogy a gyermekvállalás olyan tényező, amely jelentősen megnöveli a háztartások bevételei és kiadási szükségletei közötti egyensúlyt. Az életkor esetében az eddigi hipotéziseket megerősítve jól látszik, hogy azok a háztartások, ahol a háztartásfő nyugdíjaskorú, tehát hatvanöt évesnél idősebb, lényegesen kisebb eséllyel lesznek hátralekosok, mint azok a fiatal háztartások, ahol a háztartásfő még nem töltötte be a harmincadik életévét (4. modell).

Többdimenziós modellek

Az 5. modellben a társadalmi osztálypozíció mellett bevontuk a település változókat. Jól látható, hogy a modell magyarázóereje alig változik, 8,0%-ról 9,2%-ra nő. A településtípus és a régiós hatás többé nem mutat markáns eltérést, ami alapján feltételezhető, hogy a területi jellemzők mentén talált eddigi eltéréseket általában véve a társadalmi osztálypozíció is magyarázza. Nem arról van szó, hogy a régiók között és a településtípusok között nincs eltérés, hanem hogy ezek nagy részét az osztálypozíció már megmagyarázza.

A 6. modellnek viszont jóval nagyobb a magyarázóereje, itt a Nagelkerke R négyzet 0,092-ről (9%) 0,12-ra (12%) nő. A lakáspiaci pozíció indikátorai magyarázóerőt „vesznek át” a társadalmi pozíció változótól. Így a társadalmi osztályok közötti különbség mérséklődik, de a korábban leírt egyenlőtlenségek továbbra is fennmaradnak, ugyanakkor a kritikus lakáspiaci pozíciók (önkormányzati bérlakás, magánbérlet és tulajdoni lakás hitellel) továbbra is kritikus nagyságrendűek.

Az összes releváns változót tartalmazó 7. modell magyarázóereje tovább javul. A demográfiai változók itt is átveszik a magyarázóerő egy részét a többi változótól, de a trendeket nem változtatják meg. A hatvanöt év felettiek, az egyszülős családok és a más felnőttel együtt élő családok esélye tér el lényegesen a saját referenciakategóriától. Az alsó osztályba tartozó háztartások esélye a hátralekosságra többszöröse a felső osztályba tartozókéknak, bár 6,6-ról 4,9-re csökkent. Érdekes, hogy a középosztály és a munkásosztály közötti különbség nőtt, a kritikus lakáspozíciók hátránya csökkent, de a markáns különbségek megmaradtak.

			1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell	6. modell	7. modell
			Exp (B)	Exp (B)	Exp (B)	Exp (B)	Exp (B)	Exp (B)	Exp (B)
	Konstans	Konstans	0,08***	0,13***	0,13***	0,12***	0,08***	0,06***	0,05***
Társadalmi osztály	Társadalmi osztály*	Középosztály	1,70***				1,70***	1,62***	1,55***
		Munkásosztály	2,11***				2,12***	2,04***	2,18***
		Alsó osztály	6,60***				6,33***	5,55***	4,90***
Területi tényezők	Régió*	Közép-Dunántúl		0,73***			0,68***	0,69***	0,74***
		Nyugat-Dunántúl		0,50***			0,46***	0,44***	0,44***
		Dél-Dunántúl		1,00			0,85***	0,87***	0,93***
		Észak-Magyarország		1,18***			1,00	1,03***	1,07***
		Észak-Alföld		1,28***			1,00	1,05***	1,07***
		Dél-Alföld		1,05***			0,87***	0,94***	1,01
	Település-típus*	Megyeszékhely		1,14***			1,15***	1,13***	1,08***
		Város		1,46***			1,23***	1,31***	1,24***
		Község		1,73***			1,24***	1,39***	1,28***
Lakáspozíció	Lakáspozíció*	Tulajdonos hitellel			2,53***			2,63***	2,21***
		Magánbérlet			1,62***			1,55***	1,34***
		Önkormányzati bérlakás			4,48***			3,48***	3,24***
Demográfia	Élethelyzet*	Egyedülálló				1,44***			1,57***
		Pár gyermekkel				1,78***			1,30***
		Egyedülálló szülő				3,83***			3,30***
		Gyermekek család más személlyel				3,62***			2,77***
		Egyéb				1,87***			1,65***
	Életkor*	30–44 év				1,01			1,00
		45–64 év				1,02**			1,03***
		65+ év				0,41***			0,44***
		Elemzés (súly nélkül)	9781	9781	9781	9781	9781	9781	9781
		Nagelkerke R négyzet	0,083	0,021	0,045	0,08	0,092	0,128	0,173
	Referencia-kategóriák	* Felső osztály, Közép-Magyarország, Budapest, Tulajdonos hitel nélkül, Pár, Harmincévesnél fiatalabb háztartásfő							

3. táblázat: A hátralékoság magyarázata a logisztikus regressziós modell segítségével

Adatok forrása: KSH 2016

Szignifikanciajelölések: < 0,001 (***); < 0,01 (**); < 0,05 (*); > 0,05 ()

Következtetések

A tanulmány egy specifikus szegénységi kockázatot, a háztartások hátralékossá válását, azaz a háztartás költségvetési egyensúlya megbomlásának esélyeit befolyásoló tényezőket elemezte. A KSH 2015-ös lakásfelvételi adatai szerint a háztartások 15%-a tekinthető hátralékosnak. Magyarázó modellünkben négy alapváltozó hatását tudtuk mérni (operacionalizáltuk): a társadalmi, a területi, a lakás- és a demográfiai helyzetét.

A szegénységi kockázat meghatározó tényezője a társadalmi osztálypozíció: a háztartások 25%-át kitevő alsó osztályba tartozó családok közel ötször nagyobb eséllyel kerülnek kritikus helyzetbe, mint a társadalom 21%-át képviselő felső osztályok; a középosztályba és a munkásosztályba sorolt háztartások esetében ez a valószínűség 1,6, illetve 2,2. Ezek az adatok arra utalnak, hogy a gazdaság által generált jövedelmi és vagyoni különbségeket a jóléti rendszer nem képes kezelni, a társadalmi egyenlőtlenségek a szegénységi kockázatok egyenlőtlen elosztásában is megjelennek. A társadalmi egyenlőtlenségek térben is megfigyelhetők, de lényegében nem magyaráznak meg sokkal többet az egyenlőtlenségekből. A községben élő háztartások hátralékosságának esélye (az osztály változóval kontrollálva) 1,28-szor, a városokban élőké 1,21-szor nagyobb, mint a Budapesten élőké.

A lakásrendszer ugyanakkor jelentős mértékben befolyásolja a (hátralékossággal mért) szegénységi kockázatokat. A társadalmi osztály változóval és a területi pozícióval kontrollált lakáspiaci pozíció hatása a lakásrendszer ellentmondásaira hívja fel a figyelmet. A hátralékosság esélye éppen abban a pozícióban a legnagyobb, ahol a legkevésbé várhatnánk. A lakásállomány 3%-át képviselő önkormányzati bérlakások esetében 3,2-szer nagyobb a hátralékosság esélye, tehát ott, ahol a lakbérek a piaci szint 30–50%-án vannak, és pontosan az alacsony jövedelmű háztartásoknak kellene hogy segítsenek. Ez nemcsak a jóléti rendszer (jövedelemkiegyenlítés) ellentmondásaira, hanem az önkormányzati bérlakásrendszer diszfunkcionális működésére is felhívja a figyelmet. A 15%-ot képviselő hitellel rendelkező tulajdonosok esetében 2,2-szer nagyobb a hátralék esélye, mint a hitellel nem rendelkező háztartások esetében, ami viszont a lakásfinanszírozási rendszer gyenge pontjára utal. A lakáshitelek terhei nagymértékben növelik a hátralékosság kockázatát. Végül a háztartások 9%-át képviselő magánbérlakásban lakó háztartások esetében is magasabb a kockázat (1,6), mint a tehermentes magántulajdon esetében. A lakáspolitikai (és a szociálpolitikai) tehát nem képes ezeknek a kritikus helyzeteknek a kezelésére.

A demográfiai változók elemzése is a jóléti rendszer fontos ellentmondásaira mutat rá. A gyermeket nevelő egyedülálló szülő háztartások 3,3-szer nagyobb eséllyel lesznek hátralékosok, mint a házaspárok, ami összefügg azzal, hogy a jóléti rendszer az egyedül nevelő szülő anyagi hátrányait nem képes kompenzálni. Érdekes, hogy a szülőkön kívül más felnőtt személylyel együtt élő gyerekes családok 2,8-szer nagyobb eséllyel lesznek hátralékosok. Ennek az a lehetséges magyarázata, hogy ez a családtípus közvetve már hátrányos pozícióra utal. Végül érdekes és fontos következtetés, hogy az idős családok, valamennyi változó hatását kiszűrve,

önmagában 0,44-szor kisebb valószínűséggel lesznek hátralekösök, ami arra utal, hogy az idősebb generáció számára a hátralekosság komoly kockázatokkal jár.

Függelék: a társadalmi osztálypozíció definiálása

A társadalmi osztálypozíciót Kolosi és Róbert (2004) osztálypozíció-sémája alapján hoztuk létre a KSH 2015. évi lakásstatisztika-adatbázisában rendelkezésre álló változókra adaptálva. A társadalomban elfoglalt pozíciót a társadalmi státuszt mérő összetett változó és a foglalkozási struktúrában elfoglalt hely alapján határoztuk meg. A társadalmi státuszt az egy főre jutó jövedelem, a lakáskörülmények (lakászsűrűsítés) és a vagyoni helyzet (az ingatlan becsült értéke) alapján definiáltuk egy főkomponens létrehozásával. A társadalmi státusz főkomponens értékeinek decilisei és a foglalkozási struktúrában⁵ elfoglalt hely alapján határoztunk meg eleinte öt, egymáshoz képest vertikálisan elhelyezkedő pozíciót: elit, felső középosztály, középosztály, munkásosztály és alsó osztály.⁶ A főkomponens kialakítása során több ponton is eltértünk az eredeti (Kolosi–Róbert, 2004) osztály-sémától. Egyrészt a lakáskörülményeket az egy főre jutó négyzetméterrel (zsűrűsítés) és a lakás körülményeit mérő szubsztandard⁷ (a komfort alapján, a túlsűrűlt vagy vizes/penészes/sötét minőségi jellemzők közül két fennálló) változóval mértük (Hegedüs–Somogyi, 2018: 10). Másrészt a vagyoni helyzetet a vagyontárgyak és az üdülési szokások helyett a lakás becsült értékével határoztuk meg. Annak ellenére, hogy a társadalom alapvetően jól leírható ezen öt csoport segítségével, a statisztikai elemzés miatt, főleg praktikus okokból (az elitbe mindössze 253 háztartás tartozott, ami a többi osztályhoz képest elhanyagolható, ezért a statisztikai elemzést torzíthatja, annak ellenére, hogy a háztartás stratégiája alapvetően nem különbözik a felső középosztálybeliétől), a felső két osztályt összevontuk. Azt gondoljuk, hogy ez a módosítás lényegében nem befolyásolja az interpretációt és a hátralekosság kialakulásának valószínűségéről megfogalmazott következtetéseket.

5 – A társadalmi réteget meghatározó foglalkozási struktúra kategóriái: (1) felső vezetők, értelmiségiek; (2) alsó értelmiségiek; (3) egyéb technikai, irodai, kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak; (4) kisfoglalkoztatottak, önálló vállalkozók; (5) szakképzett ipari foglalkozásúak; (6) betanított vagy egyszerű munkát végzők (missing system: 27 fő).

6 – A „depriváltak” kifejezés helyett az „alsó osztály” terminust használjuk.

7 – Miből épül fel? A nem elfogadható minőségű (szubsztandard) lakások aránya 2003 óta 15%-ról 8%-ra csökkent. E kategória lakásainak száma 320 ezerre becsülhető, csaknem a felük községekben van, lakóik között nagyobb arányban fordulnak elő alacsony státuszú, illetve többgyermekes családok. Ezzel szemben 140 ezerrel, 440 ezerre nőtt a lakásminőségi hierarchia csúcsát képviselő dupla komfortos – két vagy annál több fürdőszoba – lakások száma (2003 és 2015 között 8%-ról 12%-ra). (https://www.ksh.hu/sajtoszoba_kozlemenyek_tajekoztatok_2016_08_09_2)

	Egy főre jutó háztartási jövedelem (ezer Ft)	Zsúfoltság (nm/fő)	Szubsztan- dard ⁸ (%)	A lakás becsült értéke (millió Ft)	Társadalmi státusz főkom- ponens ⁹
Felső vezetők, értelmiségiek	153	42,5	2	15,63	.92
Alsó értelmiségiek	125	42,2	3	12,4	.49
Egyéb technikai, irodai, kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	102	45,2	5	9,1	.13
Kisfoglalkoztatottak, önálló vállalkozók	1000	48,2	8	11,7	.25
Szakképzett ipari foglalkozásúak	88	38,0	8	8,9	–.15
Betanított vagy egyszerű munkát végzők	77	41,5	17	6,7	–.40
Összesen	98	42,4	10	9,5	.021

4. táblázat: A társadalmi státuszt mérő főkomponenst alkotó változóknak és a társadalmi státusz változónak a háztartásfő foglalkoztatási struktúrában elfoglalt helye szerinti megoszlása

Adatok forrása: KSH 2016

Ezek alapján, megtartva a Kolosi–Róbert (2004) által definiált osztályokat, a következő társadalmi osztálypozíciókat különböztettük meg: felső osztály, középosztály, munkásosztály, alsó osztály.

A tanulmány alapjául a Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság EFOP-1.9.4-VE-KOP-16-2016-00001 kódszámú, „A szociális ágazat módszertani és információs rendszereinek megújítása” című kiemelt projektje keretében készített, Hátralekos családok túlélési stratégiái és az ellátórendszer nyújtotta lehetőségek című tanulmány szolgált, amelyben a szerzőkön kívül a Városkutatás Kft. több munkatársa (Gerőházi Éva, Szemző Hanna, Tönkö Andrea, Somogyi Eszter) is részt vett.

8 – A szubsztandard változó értéke 0, ha nem szubsztandard, 1, ha szubsztandard lakásról van szó.

9 – A főkomponens kis értéke (negatív) alacsony társadalmi státuszt, a magas értékei (pozitív) magasabb társadalmi státuszt jeleznek.

IRODALOMJEGYZÉK

- BAJOMI ANNA ZSÓFIA – PINKASZ ANDRÁS: Eladósodottság és hátralékosság, 2018, in *Jelentés a lakásszegénységről*, <https://habitat.hu/mivel-foglalkozunk/lakhatasi-jelentesek/lakhatasi-jelentes-2018/eladosodottsag-es-hatralekossag/> (Letöltve: 2020.01.20.)
- FERGE ZSUZSA – DARVAS ÁGNES: *Gyerekesélyek Magyarországon, A „Legyen jobb a gyermeknek!” Nemzeti Stratégia Értékelő Bizottságának 2010. évi jelentése*, Budapest, A „Legyen jobb a gyermeknek!” Nemzeti Stratégia Értékelő Bizottsága, 2011.
- GYŐRI PÉTER: Eladósodott társadalom, Fővárosi díjhátralékok 1984–1994, I–II., *Esély*, VII. évfolyam, 1995/1., 32–45., 1995/2., 59–70.
- GYŐRI PÉTER – GÁBOR LÁSZLÓ: Díjhátralékosok – díjhátralékosság, *Szociálpolitikai Értesítő* 1990/2., 147–322.
- GYŐRI PÉTER – TAUSZ KATALIN: A díjhátralék-probléma szociálpolitikai nézőpontból, in PÉTERI GÁBOR – TAUSZ KATALIN (szerk.): *Megelőzés és együttműködés, A díjhátralék-probléma megoldási lehetőségei helyi szinten*, Nagykovácsi, Pontes Kft., 1999, 15–30.
- HABITAT FOR HUMANITY: *Lakhatási jelentések*, 2013–2018.
- HEGEDÜS JÓZSEF: Lakáspolitikai és a lakáspolitikai korlátai, *Esély*, XVII. évfolyam, 2006/5., 65–100.
- HEGEDÜS JÓZSEF – ESZENYI ORSOLYA – SOMOGYI ESZTER – TELLER NÓRA: *Lakhatási szükségletek Magyarországon*, 2009, <http://www.mut.hu/?module=news&action=getfile&fid=114874> (Letöltve: 2020.01.20.)
- HEGEDÜS JÓZSEF – SOMOGYI ESZTER: A lakások megfizethetősége és a társadalmi egyenlőtlenségek – a KSH 2015-ös lakásfelvétele alapján, 2018, in DÓRA ILONA – SZÉKELY GÁBORNÉ: *Miben élünk? A 2015. évi lakásfelmérés főbb eredményei*, Budapest, KSH, 2016, http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/miben_elunk15_2.pdf (Letöltve: 2020.01.20.)
- HEGEDÜS JÓZSEF – SOMOGYI ESZTER – TELLER NÓRA: Lakáspolitikai és lakásindikátorok, in KOLOSI TAMÁS – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (szerk.): *Társadalmi riport, 2018*, Budapest, TÁRKI, 2018, 309–327.
- KOLOSI TAMÁS – RÓBERT PÉTER (2004): A magyar társadalom szerkezeti átalakulásának és mobilitásának főbb folyamatai a rendszerváltás után, in KOLOSI TAMÁS – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY – VUKOVICH GYÖRGY (szerk.): *Társadalmi riport, 2004*, Budapest, Társi, 2004, 48–74.
- KSH: *A háztartások életszínvonala*, 2014, <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/hazteletszinv/hazteletszinv.pdf> (Letöltve: 2020.01.20.)

- KSH: *A háztartások életszínvonala, 2016, 2017*, <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/hazteletszinv/hazteletszinv16.pdf> (Letöltve: 2020.01.21.)
- KSH: *A háztartások életszínvonala, 2017, 2018*, <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/hazteletszinv/hazteletszinv17.pdf> (Letöltve: 2020.01.21.)
- KSH: *Miben élünk? – A 2015. évi lakásfelmérés főbb eredményei, 2016*, http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/miben_elunk15.pdf (Letöltve: 2020.01.21.)
- KSH: *Miben élünk? – A 2015. évi lakásfelmérés részletes eredményei, 2018*, https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/miben_elunk15_2.pdf (Letöltve: 2020.01.21.)
- MISETICS BÁLINT: Kevesebbet, kevesebbeknek, A lakásfenntartás önkormányzati szintű támogatása 2015 után, *Esély*, XXX. évfolyam, 2019/1., 3–41.
- TÁRKI: *A lakásfenntartás költségei*, Támogatottak és támogatásra szorulóok, Budapest, TáRKi, 2002.
- TÁRKI: *A lakásfenntartási támogatás célzottsága, A helyi rendeletek és adminisztráció hatása*, Budapest, TáRKi, 2004.

ÁBRAJEGYZÉK

- 1. ábra: A hátralékosság kialakulásának magyarázó elméleti modellje. Saját szerkesztés
- 1. táblázat: A hátralékosság számokban (2015). KSH: *Miben élünk? – A 2015. évi lakásfelmérés főbb eredményei, 2016*, http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/miben_elunk15.pdf (Letöltve: 2020.01.21.)
- 2. táblázat: A hátralékos háztartások százalékos megoszlása a hátralékosságot magyarázó változók szerint. Forrás: KSH: *Miben élünk? – A 2015. évi lakásfelmérés főbb eredményei, 2016*, http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/miben_elunk15.pdf (Letöltve: 2020.01.21.) (a KSH által készített súlyokkal felszorozva becsültük meg a hátralékos háztartások arányát)
- 3. táblázat: A hátralékosság magyarázata a logisztikus regressziós modell segítségével. Adatok forrása: KSH: *Miben élünk? – A 2015. évi lakásfelmérés főbb eredményei, 2016*, http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/miben_elunk15.pdf (Letöltve: 2020.01.21.)
- 4. táblázat: A társadalmi státuszt mérő főkomponenst alkotó változóknak és a társadalmi státusz változónak a háztartásfő foglalkoztatási struktúrában elfoglalt helye szerinti megoszlása. Adatok forrása: KSH: *Miben élünk? – A 2015. évi lakásfelmérés főbb eredményei, 2016*, http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/miben_elunk15.pdf (Letöltve: 2020.01.21.)

ARREARS AND RISK OF POVERTY – ANALYSIS OF THE SOCIAL FACTOR DETERMINING THE HOUSEHOLDS' ARREAR

Abstract

The study, using the 2015 CSO survey analyzes the household arrears, which can be considered as an indicator of the risk of poverty. We build up a simple causal model, with the main variables being social class status, settlement position, housing position, and demographic conditions. The model starts from the social class situation and incorporates the other variables (operationalized in the data set) step-by-step into the analysis of logistic regression. The analysis revealed life situations (determined by the combinations of the variables) where the probability of arrears (risk of poverty) is extremely high, which also points to shortcomings and critical points in the welfare system and housing system.

Keywords: social inequality, housing affordability, arrears of housing cost, poverty risk

Katona Nóra

az ELTE Társadalomtudományi Karán végzett Szociológia és Survey Statisztika mesterszakokon. 2018 óta dolgozik a Városkutatás Kft.-nél, érdeklődési területe: módszertan, város és vidék kapcsolata, városi szegénység, városi egyenlőtlenségek.

Hegedüs József

közgazdász-szociológus. Egyik alapító tagja és igazgatója a Városkutatás Kft.-nek, amely 1989 óta az egyik vezető lakás- és várospolitikai kutatóközpont Magyarországon. A Corvinus Egyetem Szociológiai és Szociálpolitikai tanszékének vendégtanára. Kiemelt kutatási területe: kelet-európai poszt szocialista társadalmak lakásrendszerei.

